

*Doctoral Research
Докторантски изследвания*

ГОТОВНОСТ ЗА ОГРАМОТЯВАНЕ

Екатерина Чернева

Основно училище „Васил Петлешков“ – Пловдив

Резюме. В статията се разглежда готовността за ограмотяване на децата от подготвителната група на детската градина. Вниманието е насочено към диагностициране на уменията за звуков анализ, познаване на печатните букви и степента на формираност на фините двигателни умения. Проследява се достигнатото ниво по всеки от трите компонента на готовността за обучение по български език. Посочват се алтернативни методически варианти, които биха подпомогнали родноезиковото обучение в детската градина и подготовката на детето за овладяване на четенето и писането като основни ограмотителни процеси.

Keywords: readiness for studying Bulgarian language, sound analysis, recognizing print letters, fine motive skills

Желанието на малкото дете да стане ученик е първата крачка към училищната готовност. Но психологическите изследвания на шестгодишните показват, че не всички желаещи да постъпят в първи клас са готови за учебна дейност. Децата трябва да са достатъчно мотивирани за учене, да умеят да общуват с връстниците си и да спазват изискванията на учителя. Тези компоненти се допълват и от промяната на самосъзнанието на детската личност (Кварцов, 1987: 41). Новият вид дейност формира нови отговорности у детето. То осъзнава, че ученето е по-важно от играта не само по думите на възрастните, но и от заниманията в подготвителната група на детската градина. У детето се появява желание за четене на книги, за решаване на задачи или изпълнение на друг вид интелектуална дейност. Според Л. Венгер идеалният първокласник е „...дете, което обича да ходи на училище, успешно да учи и най-важното, под влияние на ученето да усъвършенства умствените си способности“ (Венгер, 1995: 67).

Отражение на интелектуалното и психическото развитие на детето се явява степента на речевото му развитие. Речта е в основата на пълноценното общуване. Ето защо готовността на детето за обучение в училище в значителна степен се определя от нивото на развитие на речта му. С помощта на устната и писмената реч детето ще усвоява знания и ще формира компетентности. Колкото по-добре е развита детската реч до пос-

търпане в училище, толкова по-бързо детето ще овладее двата основни ограмотителни процеса: четене и писане. Според Ф. Даскалова „...предучилищната възраст се очертава като оптимален и сензитивен период, който се характеризира с изключително силната чувствителност на детето към формите на езика“ (Даскалова, 2007: 14). В подкрепа на това твърдение са някои от основните насоки на доклада „Преподаване на четене в Европа: Контекст, политики и практики“, в който се поставя изискване „основите за усвояване на четенето да бъдат положени на ранна възраст и учебните програми на централно ниво за предучилищно образование във всички държави да включват насоки за преподаване с цел развиване на нововъзникваща грамотност.²⁾ Идеята за ранно ограмотяване не е нова. В книгата си „Уча бебето си да чете“ Глен Доман (Доман, 2004: 21) описва случаи на ранно обучение по четене в бебешка възраст, които не могат да бъдат оспорени. Рашел Коен доказва, „...че децата в предучилищна възраст са способни да се научат да четат и че четенето би спомогнало за развитие на техните способности за запознаване и формулиране на основни понятия“ (Титоне, 1985: 81).

Сегашното състояние на образователната система в България показва тенденция към сближаване на детската градина и началното училище. Това може да се потвърди не само от Държавните образователни изисквания за предучилищно възпитание и подготовка, но и от разработената на тази база учебна програма.¹⁾ Основен акцент се поставя на комуникативния характер на обучението по българския език, който се реализира по практически начин.

В ядрото „Подготовка за четене и писане“ са посочени основните компоненти на училищната готовност по български език:

- познава и спазва основни правила за работа с книга;
- има отношение към книгата и се ориентира визуално в страниците ѝ;
- разпознава и назовава графични знаци на някои печатни букви, свързани с наименованията на познати лица и предмети;
- възпроизвежда фигура, знак, прави и криви линии, елементи от знаци;
- повтаря пунктирана линия в различни изображения на предмети и печатни букви, без да излиза от линията.

Прави впечатление, че подготовката за овладяване на двата основни процеса четене (декодиране) и писане (кодиране) се свързва предимно с визуалната им страна. Не се включва звуковата култура, която е в основата на ограмотяването. Тя е отделена в самостоятелно ядро, в което само три от стандартите са свързани с развитие на фонематичния слух на детето

Ядро „Звукова култура“

- Произнася правилно всички фонемни (звукове) в думата.
- Изговаря правилно думите и техните граматични форми в съответствие с нормите на книжовния език.
- Отделя изречението от текст.
- Разграничава думите в изречението.
- Разграничава звуковете в думата.

Налага се изводът, че само с правилното произношение на звуковете и разграничаването им в думата трудно ще се осъществи приемственост в обучението по роден език между детската градина и началното училище. Не са залегнали изисквания децата да се обучават в звуков анализ, който включва точно определяне на броя и поредността на звуковете в думата, ориентиране в звуковата форма на думата, вслушване в звуковия поток на речта. Ако конкретизираме казаното дотук по отношение на образователните стандарти, можем да твърдим, че не се отделя достатъчно внимание на формирането и развитието на фонематичния слух на детето в детската градина. А без достатъчно добре формиран фонематичен слух не е възможно достигането до най-високото му ниво – звуковия анализ. Самият анализ е сложна мисловна дейност, в която различни звукови комплекси (срички и думи) се разделят на съставните им части: звуковете (фонемите).

Известно е, че звуково-буквеният анализ се основава на умението да се различават звуковете, съставлящи думите, и да се съотнасят към съответната буква. На свой ред, звуковият състав на думата се възприема от детето само при правилно взаимодействие на слуховия и речедвигателния анализатор, т.е. детето трябва не само правилно да произнася звуковете, но и да умее да ги различава слухово. Следователно обучението по грамотност започва още в детската градина, а не в началното училище.

По отношение на четенето и писането детето не се нуждае от мотивиране, защото в ежедневието животът то е заобиколено от надписи на български и латински и проявява интерес от най-ранна възраст към писаното слово. За това спомагат в значителна степен клавиатурите на компютъра, мобилния телефон, таблета. Не е необходимо специално обучение, за да се запомни, че натискането на определени клавиши и комбинации от тях изписват името на мама и татко. Според Р. Танкова „...не е необходимо да се определя конкретната възраст, в която детето може да пристъпи към четене и писане. Но когато детето прояви желание, възрастният трябва веднага да го подкрепи и да се опита да го поведе по пътя на грамотността“ (Танкова, 2012: 26).

Значителна част от децата в подготвителната група в детската градина могат да съотнесат чутия звук от речта към неговата буква, напечатана в книга, или умеят да изобразят (напишат) самостоятелно този знак върху листа. Друга част от децата сричкват при четене, а някои четат слято цели думи,

като владеят не само техническата страна на процеса, но и съзнателната, т.е. разбират прочетеното.

От казаното дотук се налагат два основни извода.

На първо място, между детската градина и началното училище трябва да има приемственост по отношение на подготовката на детето за ограмотяване.

На второ място, тази подготовка трябва да се осъществява в следните три основни направления: развитие на умение за звуков анализ, готовност за четене и готовност за писане.

За да подкрепя твърдението, че учебната програма по български език в подготвителната група на детската градина изостава от темпото, с което се развива детето в съвременната реалност и е необходима бърза промяна, извърших педагогическо изследване със следната основна **цел**: да се диагностицира степента на готовност за ограмотяване на детето в първи клас.

Целта се постига със следните **задачи**:

1. Да се установи степента на формираност на умение за звуков анализ на шестгодишното дете.

2. Да се диагностицира степента на познаване на печатните букви преди постъпване в първи клас.

3. Да се диагностицира достигнатото ниво на развитие на фината моторика на шестгодишното дете.

Обект на изследване са деца на шестгодишна възраст. Диагностика е проведена с деца от детски градини в Пловдив. Няма деца със специални образователни потребности. Всички деца имат майчин български език.

Методиката на изследването включва три самостоятелно изготвени теста по всяка една от задачите. И при трите теста не може да се претендира за изчерпателност при диагностициране на съответния елемент на готовност за ограмотяване. Така например при звуковия анализ в теста не са предвидени задачи за определяне на последователността на звуковете в думата, за определяне на ударената сричка, за определяне на гласни и съгласни и т.н. Причината, от една страна, е, че децата са в съвсем ранен етап на подготвителната група (януари), а от друга страна – в процес на подготвяне е по-подробно изследване на фонематичния слух, включващо и петгодишни деца в първа подготвителна група.

В теста за диагностициране на уменията за звуков анализ се използваха следните основни задачи:

– за определяне на количеството звукове в думи, при които няма звуково-буквени несъответствия (*кон, слон, лебед, делфин*);

– за свързване на предметна картина със звука, който произнася нарисуваният предмет (*змия: С-с-с! вятър: У-у-у! балон: Ш-ш-ш!*);

– за определяне на мястото на гласен звук в звуковия модел на дадена дума (гласният **О** в думите *сок, торта, бонбон, шоколад*).

Резултатите от изследването показват, че 87,6 % от децата определят вярно броя на звуковете в дадена дума и откриват съответстващия ѝ звуков модел. Най-лесни за звуков анализ са едносричните думи, които съдържат три звука. Тук всички деца са се справили. Трудна за децата се оказва едносричната дума, която има четири звука (слон). Едва половината от децата са открили звуковия ѝ модел. Двусричните думи са определени с минимална разлика, макар че едната е от пет звука (лебед – 79,8 %), а другата е с шест звука (делфин – 78,9 %).

Втората задача е изпълнена вярно от всички диагностицирани деца. Те са разпознали звуковете, които са характерни за посочените предмети (балони, змия, вятър).

При трета задача се запазва тенденцията, посочена в резултатите на първа задача. Най-лесно се определя гласният в едносричната дума (сок – 100%). Затруднения срещат децата при думите, в които гласният **О** се среща на две места (бонбон и шоколад). Въпреки това процентът на успешно справилите се е доста висок. 87,3% от шестгодишните деца са поставили гласния звук на правилното място.

Налага се следният основен **извод**: повече от две трети от диагностицираните деца умеят да определят броя на звуковете в думи, при които няма звуково-буквени несъответствия. Ориентират се вярно в звуковата действителност, като разпознават най-типичните звукове, издавани от различни предмети. Основна трудност за децата е определяне мястото на звука в състава на думата. Въпреки това около 87% от изследваните деца са се справили успешно и с трите задачи. Това е важна предпоставка за обучение по грамотност, чието успешно начало може да бъде поставено още в детската градина.

Промяната в стратегията на детската градина по отношение на овладяването на звуковия анализ се потвърждава и от Ст. Здравкова, която посочва следната методическа последователност:

- откриване наличието на звука в думата;
- упражнения в отделяне на първия или последния звук в думата;
- откриване на гласния звук в средата на тризвукови думи от типа „мак“, „лак“, „сак“, „лук“, „ток“, „път“ и от отворената сричка съгласна-гласна (СГ/) – „мама“;
- приблизително определяне мястото на звука в думата;
- накрая – определяне броя и поредността на звуковете в думата.

Тези насоки могат да се ползват не само от учителите в детската градина, но и от родителите у дома (Здравкова, 1993: 7).

От съществено значение е тези насоки да бъдат под формата на игра. Добре е да се използват предметни картини, които служат като материална опора за звуков анализ. Например: камбанката е гласен, тъй като звукът от

нейното биене е силен и ясен, а балонът е съгласен, тъй като при спукване се чува шум (ш-ш-ш). Така схемата на думата **сок** е следната:

А думата **елен** има следния модел:

За диагностицирането на умението на шестгодишното дете да разпознава печатните букви използвах самостоятелно изработен тест, който съдържа задачи, групирани по следния начин:

- за разпознаване на буквите от азбуката;
- за откриване на буква в печатно написана дума;
- за откриване на буква в дума, изобразена на картина;
- за довършване на буква по зададен елемент.

Резултатите показват, че децата разпознават буквите и ги назовават (100%). Независимо от големината и шрифта всички ученици са свързали по двойки еднаквите букви. Също толкова висок е процентът на шестгодишните (97,9%), които откриват посочена буква в предварително написани думи.

В една от задачите децата трябва да открият буквите на гласни и съгласни звукове в надписи на търговски обекти, които ги заобикалят. И тук процентът на успешно справилите се е значителен. Само едно дете от всички диагностицирани не е успяло да открие три от буквите – А, К, Т. Останалите деца са посочили точния брой и местоположението в думата на дадените букви.

Всички деца са свързали правилно предметна картина с началната буква на думата, която е онагледена. В хода на изследването се доказва, че децата могат да разпознават глобално някои по-често срещани думи, а други успяват да прочетат чрез последователно изговаряне на отделните букви в тях (А-пъ-тъ-е-къ-а – Аптека).

Най-трудна за шестгодишните е задачата за довършване на буква по даден елемент. Половината от изследваните деца (53,7%) не са се справили с тази задача. Те могат да бъдат разделени условно в две групи: деца, които не са се досетили от коя буква е даден елемент – 76,7%, и деца, които са довършили по неправилен начин печатната буква и така се е получил друг образ, подобен на търсената буква – 23,3%.

Налага се следният основен **извод**: детето разпознава печатните букви, но не може да ги възстанови по форма. Възниква въпросът: само разпознаването

на буквите достатъчно ли е да се премине към обучение по четене още в подготвителната група на детската градина? Отговорът на този въпрос се крие в многообразието от методически варианти, които детският учител трябва да подбере, за да е сигурен, че детето може да прилага в практически план придобитите умения.

Не трябва да се забравя, че всички дейности за овладяване на печатните букви трябва да са под формата на игра, за да се поддържа детският интерес. Ето някои методически идеи.

Буквата се показва от учителя (родител) и се назовава. Могат да се използват картони с букви с различна големина, картинна азбука, надписи на улицата, в магазина за хранителни стоки. След това детето самостоятелно открива буквата и я назовава. Добре е да не се избързва с овладяването на всички букви за кратко време, защото детето може да загуби интерес. За лесното запомняне е от особена важност детето да моделира буквата от копчета, миди, бобени зърна, пластмасови пръчици, пластилин, конец, мозайка. Това са дейности, свързани с развитие на фината моторика, която подпомага овладяването на другия важен процес на начална грамотност – писането. Децата могат да си изработят албум за букви. На всяка страница се поставя изучена буква и картинка от стари вестници или списания, на която има предмет, в чието название може да се открие буквата.

Алтернативни методически варианти за запознаване с буквите могат да се открият в методиката на Монтесори (Георгиева, 2008), Зайцев (Зайцев, 2004) и др.

Диагностицирането на достигнатото ниво на развитие на фината моторика на шестгодишното дете се извърши чрез **тест**, който съдържа шест задачи. От първа до пета са със свободен отговор: детето трябва да разположи в пространството дадени фигури или да начертае крива и права линия. Също така рисува определени фигури или орнаменти. Шеста задача е разделена на две части: при първите две фигури детето повтаря симетрията по зададен пунктир, а последната симетрия е с отворен отговор – детето довършва фигурата, без да ползва опора. Три от задачите са адаптиран вариант на субтеста за диагностика на фината моторика, разработен от Лабораторията по диагностика от екипа на проф. Георги Бижков. Създаден е съвместно със световноизвестния холандски институт за измерване на образованието CITO-National Institute for Educational Measurement, Arnhem, Netherlands (Бижков, 1996:7).

Основните **изводи**, които се налагат след проведения тест, са следните. Децата умеят да очертават по-добре вълнообразна линия, отколкото права (76,8%). Най-често срещани неточности са накъсване на линията, изкривяването ѝ и допиране до предварително зададените две линии. Това показва неукрепналост на детската ръка, слабо развита координация око – ръка, а вероятно и неумение да се държи уредът за писане.

Повече от една трета от диагностицираните шестгодишни деца (39%) срещат затруднения при изписване на кръгове и овални елементи, тъй като свързват кръга с вълнообразната линия по форма и по този начин очертаванията на фигурата кръг се губят между овала и дъгата. За да се преодолее тази трудност, е добре в част от помагалата за детската градина да намерят място някои от стъпките на методическата система на В. Илюхина (Танкова, 2012: 29). В основата на технологията е тезата, че най-сложен елемент за изписване на ръкописните букви е овалът. Предварителната добра подготовка ще укрепи фината моторика на ръката и ще подпомогне детето за по-плавен преход към овладяване на ръкописните букви. Децата в подготвителната група на детската градина не умеят да създават симетричен образ – 71%. Те отъждествяват еднаквия и огледално симетричния образ. Точността като функция на фините движения е недостатъчно добре формирана. Това би затруднило процеса на писане при постъпване в първи клас. Тъй като фините двигателни умения имат комплексен характер, формирането им зависи от няколко функции.

Сила на ръката и пръстите: подходящи упражнения са мацкане на хартия, игри с щипки, игри с различни гъби и кърпи (навиване, изстискване), игри с детски чук, трион и отвертка, месене с тесто, глина, пластилин, печати с картофи.

Подвижност на китката: игри с потупващи движения на ръката върху пясък, глина, вода, подскачащи топки, разбъркване на продукти: брашно със сол или захар, отвиване на винтове и капачки, джаги, игри със зарове.

Сръчност: рисуване с отделни пръсти, игри с щипки, месене, нанизване на мъниста, игри с кукли марионетки, „Микадо“.

Точност: мозайка, подреждане на фигури от мъниста, детски риболов, игри с детски чук и отвертка, пъзели, бродерия, сплитане на плитка, венец.

За да се постигне ефективност при формиране на фините двигателни умения, би било добре посочените методически похвати да бъдат ежедневен елемент от педагогическите ситуации по роден език в първа и втора подготвителна група.

Обединявайки изводите от отделните тестове, може да се твърди, че детето в подготвителната група на детската градина е достигнало добро ниво на звукова култура: може да определя броя на звуковете в дадена дума, открива дали даден звук се намира в думата и определя вярно позицията му. Въпреки че познава печатните букви и ги открива в думата, шестгодишното дете се затруднява при изписването им. Тази неувереност се дължи отчасти и на някои пропуски при формиране на фината моторика в подготвителната група на детската градина. Количествените резултати доказват хипотезата, че в детската градина може да се постави началото на ограмотяването. Този процес би могъл да се ускори, ако се доближат

максимално Държавните образователни изисквания на детската градина и началното училище.

БЕЛЕЖКИ

1. Наредба № 4 от 18.09.2000 г. за предучилищно възпитание и подготовка Държавен вестник брой: 70. Година: 2005. Дата на обнародване: 26.08.2005.
2. Преподаване на четене в Европа (контекст, политики, практики). В: Education Audiovisual and Culture Executive Agency 2011 ISBN 987-92-9201-519-0.

ЛИТЕРАТУРА

- Венгер Л. (1995). Как дошкольник становится школьником? *Дошкольное воспитание*, 5, 66 – 74.
- Георгиева, Е., Драголова, Е. (2008). *Сензорното възпитание по метода на М. Монтесори. Теоретико-приложно пособие за предучилищна възраст*. Диамант.
- Даскалова Ф. (2007). *Ранното четене и подготовката за училище. За фонематичното съзнание у децата пред прага на училището*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“.
- Доман, Глен. (2004). *Как научить ребенка читать. Ласковая революция*. Москва: АСТ, Астрель.
- Зайцев, Н. А. (2004). *Пишу красиво. Печтные буквы*. Учебное пособие. Издательство: Издателский дом Нева, Санкт-Петербург; ОЛМА-ПРЕСС, Москва..
- Здравкова, С. (1993). Съвременната концепция за ограмотяването на децата и проекциите ѝ при подготовката за четене и писане в детската градина. *Предучилищно възпитание*, 3.
- Кварцов Г.Г., Кварцова, Е.Е. (1987). *Шестилентий ребенок. Психологическая готовность к школе*. Москва, Знание.
- Танкова, Р. (2012). *Алтернативи по пътя към грамотността. Технологии за обучение по четене и писане на деца и неграмотни възрастни*. София: Просвета.
- Титоне, Ренцо. (1985). Ранното обучение по четене на два езика. В: *Перспективи ЮНЕСКО*, 53 том, XV №1, 79 – 86.

REFERENCES

- Venger L. (1995). Kak doshkolynik stanovitsya shkolynikam? *Doshkolnoe vospitanie*, 5, 66 – 74.
- Georgieva, E., Dragolova, E. (2008). *Senzornoto vazpitanie po metoda na M. Montesori. Teoretiko-prilozhno posobie za preduchilishtna vazrast*. Diamant.

- Daskalova F. (2007). *Rannoto chetene i podgotovkata za uchilishte. Za fonematičното saznanie u detsata pred praga na uchilishteto*. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“.
- Doman, Glen. (2004). *Kak nauchity rebenka chitaty. Laskovaya revolyutsiya*. Moskva: AST, Astrely.
- Zaytsev, N. A. (2004). *Pishu krasivo. Pechtnaye bukvy*. Uchebnoe posobie. Izdatelystvo: Izdatelskiy dom Neva, Sankt-Peterburg; OLMA-PRESS, Moskva..
- Zdravkova, S. (1993). Savremennata kontseptsiya za ogramotyavaneto na detsata i proektsiite y pri podgotovkata za chetene i pisane v detskata gradina. *Preduchilishtno vazpitanie*, 3.
- Kvartsov G.G., Kvartsova, E.E. (1987). *Shestilentiy rebenok. Psihologicheskaya gotovnost k shkole*. Moskva, Znanie,.
- Tankova, R. (2012). *Alternativi po patya kam gramotnostta. Tehnologii za obuchenie po chetene i pisane na detsa i negramotni vazrastni*. Sofiya: Prosveta.
- Titone, Rentso. (1985). Rannoto obuchenie po chetene na dva ezika. V: *Perspektivi YUNESKO*, 53 tom, XV №1, 79 – 86.

READINESS TO BECOME LITERATE

Abstract. The topic of this article is readiness for reading and writing of the children from the preparatory groups in kindergartens. The focus is on diagnosing the skills in sound analysis, recognizing print letters and the level of completeness of the fine motive skills. It traces the achieved level of each of the three components of the readiness for studying Bulgarian language. The article indicates some alternative methodical variants which can possibly help studying Bulgarian as native language in kindergartens and the preparation of the children for mastering reading and writing as basic learning processes.

✉ **Dr. Ekaterina Cherneva**
Primary School „Vassil Petleshkov“
13, Kaliakra Str.
4013 Plovdiv, Bulgaria
E-mail: katjuha@abv.bg